

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון ר"ה, תשפ"ג

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

מצא שטר חוב בכתב-יד הלוח עם חתימת ערב

וכמבואר בשו"ע (סימן סה סעיף ו). ומקור הדברים במשנה בכבא מציעא (יב:): שם מובאת שיטת חכמים שאם מצא שטרי חוב לא יחזיר לפי שבית דין נפרעים מהלקוחות, והלכה כאב"י שביאר את הטעם לפי שאין לקבל את ההודאה של הלוח שהחוב עוד טרם נפרע, ויש לחשוש שמא כבר פרע והלווה עושה כעת קנוניה עם המלווה שיגבה מהלקוחות פעם שניה ושניהם יתחלקו בדמים.

ב. המוצא שטר חוב בכתב יד לא חתום

כל האמור הוא דווקא בשטר חוב חתום בידי עדים וחתומותיהם מקוימות ומאושרות, רק אז ישנה בעיה להחזיר את השטר למלווה, שכן אם הלוח פרע ויטען שפרע, יוציא המלווה את השטר ויטען שהשטר היה ברשותו מאז ההלוואה ואי אפשר לטעון כנגדו טענת פרוע. אך נחלקו הראשונים לגבי שטר בכתב יד הלוח. הדין הוא שכאשר שטר החוב כתוב בכתב ידו של הלוח, יכול המלווה לגבות ממנו באמצעותו אף בלא חתימת עדים על השטר. ואולם בשטר כזה אי אפשר להוציא מידי הלקוחות שקנו דברים מהלוח. נחלקו הראשונים האם בשטר כזה נאמן הלוח לומר שאכן זהו כתב ידו אך כבר פרע את השטר: לדעת הרי"ף (הובא בתוספות כתובות כא. ד"ה הוציא) החזקה שאדם אינו פורע את חובו מבלי לקבל לידי את השטר, חזקה שמאפשרת למלווה לטעון מול הלוח הטוען 'פרעתי': "שטרך בידי מאי בעי?" [-מה השטר שלך עושה בידי, אם אכן פרעתי?], אינה אלא בשטר חשוב שחתומים בו עדים והם מוציאים לשטר קול בשוק, אז ברור שהלוח יקפיד עליו ולא ישכח לדרוש לקבל את השטר בהשבת פירעון ההלוואה, מה שאין כאן בשטר גרוע שאין בו עדים ואין לו קול, שהלוח עשוי לשכוח לבקש חזרה את השטר בשעת הפירעון. מנגד דעת ר"י בעל התוספות שם אינה

והלוח קיבל לידי את השטר בחזרה ורק אז איבדו.

מסיבותיו הוא העדיף מרדכי שלא ליידע את כל ה"מחותנים" על נסיבות מציאת הפתק, ולכן העדיף לברר למי הוא צריך להחזיר את השטר על פי דין, למרות ששיער שאם ייגש לשני הצדדים יקבל גרסה אחידה על מצב הדברים ויוכל מיד להחזיר למי שאמור להחזיק בשטר.

בבית ההוראה התברר לו שגם אם היה מצליח לקבל גרסה אחידה משני הצדדים, ושניהם היו אומרים שהחוב לא נפרע, לא היה יכול להחזיר את השטר למלווה מאחר ויש כאן צד שלישי, הערב, שאינו יכול לדעת מה אירע ויכול לטעון שהשטר נפרע כל עוד אין השטר ביד המלווה.

עיקרי הנושא בהלכה

א. המוצא שטר חוב - האם ולמי יחזיר?

להלכה נפסק (שולחן ערוך חושן משפט סימן מא סעיף ד) שהמוצא שטר חוב לא יחזיר אותו למלווה. דין זה נאמר אפילו כאשר נאמנותו של השטר ברורה ומקוימת בבית דין, ואפילו עדיין לא הגיע תאריך הפירעון, למרות כל אלו ההלכה היא שלא מחזירים את השטר למלווה, כי אולי פרע הלוח את החוב. מקור הדברים בגמרא (ב"מ טז:): שהלכה כרבי יוחנן שבשטר שנפל חוששים לפירעון, כי ממה שנפל איתרע חזקתו של השטר, וחוששים לפירעון ואפילו שטרם הגיע זמן הפירעון. [ודלא כשמואל שסבר שאילו היה השטר פרוע הלוח היה קורעו].

ואם כלולה בשטר אחריות של נכסי הלוח לפירעון ההלוואה, לא יחזיר אפילו אם הלוח מודה שלא פרע, כי אנו חוששים שמא הלוח פרע את החוב ואחר כך חזר ועשה קנוניה עם המלווה כדי להוציא דברים שנשתעבדו להלוואה ונמכרו על ידו הלאה ללקוחות,

ה דוחק ב'חדר התה' בירכתי בית הכנסת השכונתי היה רב בשעת ערבית זו של מוצאי צום שבעה עשר בתמוז.

על שולחן בצד החדר העמידו הגבאים כמה ארגזי קרטון ובהם 'מזונות' והציבור ניגש להתכבד ולהשיב את נפשו לאחר יום הצום. קנקני תה וקפה הוצעו לכל דכפין, וה'עולם' נכנס ויצא וחוזר חלילה. גם זאטוטי הקהילה לא טמנו ידיהם בצלחת והיו מטיבים את לבם תוך שהם משלחים מבטים כדי למדוד את מידת שביעות רצונו של הגבאי מהמתרחש. אף הוא היה משים עצמו כנראה ואינו רואה, והכל התנהל על מי מנוחות.

מרדכי, שלא אהב להידחק עם הכל, ביכר להמתין מעט, הוא עיין בספר ורק לאחר כחצי שעה מתום התפילה, כאשר העומס סביב החדר שבו הוגש הכיבוד פחת משמעותית, קם וניגש להכין לעצמו כוס שתייה חמה, בטרם יעשה את דרכו לביתו. דרך של כרבע שעה שעדיף לעשותה במתינות וברוגע, בלי חשש מסחרחורות פתאומיות שהיו מגת חלקו לקראת סוף הצום.

משהו בנייר שהיה מוטל מקופל על הארץ בחדר התה, גרם לו לא לפטור אותו כלאחר יד כעוד פיסת נייר שהושלכה ארצה מחוסר ענין לציבור. הוא התכופף ולקח עמו את הנייר לעיון מעמיק תוך כדי שתיית המשקה. הוא הכיר היטב את הנפשות הפועלות המוזכרות בשטר: "אני הח"מ, ראובן", כתב בעל כתב היד העגול והנמרץ, לווייתי מידידי שמעון סך 6,000 ₪ לפורעם עד לתאריך ט"ו בתמוז, יא"צ אור החיים הקדוש". בשורה מתחת הופיע כתב יד אחר: "אני לוי ערב על סך הנ"ל". עד כאן תוכן הפתקה.

מרדכי הבין שלפניו 'טוגיא', וניגש לבית ההוראה לברר את אשר יעשה: על מי עליו לתת את הפתקה, לראובן הלוח? או לשמעון המלווה? המשמעות הממונית ברורה, אם השטר נפל מידי של המלווה ועדיין לא נפרע, יצטרך ראובן לשלם לו 6,000 ₪, ואם נפל מידי של ראובן, משמע שכבר נפרע החוב

נוחה מחילוק זה, ולדעתו בכל שטר אין הלוה רגיל לפרוע ולהניח את השטר ברשות המלוה, בין בשטר שיש בו עדים ושניתן לגבות באמצעותו מהלקוחות ובין בשטר בכתב ידו של הלוה שהאדם היחיד שממונו עלול להיפגע אם המלוה לא יעמוד כדיבורו או ישכח את הפירעון ויחזור וינסה לגבות בו, הוא הלוה עצמו.

מקרה מעשי שהיה תלוי במחלוקת זו, נשלח בידי החכם המכונה דון מאיר בן קרנא מהעיר אלקנוס לבית דינו של הריב"ש (סימן תנד) שהשיב לו שאינו רוצה להכניס את ראשו בין שני ההרים הגדולים להכריע ביניהם, ולכן הוא ממליץ לו כדיין לחקור היטב את בעלי הדין עד שיוזה מן ביניהם דובר אמת ויטה את הדין לזכותו, שעל כיוצא בזה נאמר אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות.

להלכה הכריע השולחן ערוך (סימן סט סעיף ב) כדעת הרי"ף, שכתב ידו של הלוה אף אם אושר וקיים בפני בית דין, אינו יכול לגבות אלא כמלוה על פה שאינו גובה מן היורשים ומן הלקוחות, ואף הלוה עצמו נאמן כנגדו אם טוען שפרע את החוב ונשבע שבועת היסט. המלוה לא יוכל לטעון "שטרך בידי מאי בעי" כי כיון שלא מדובר בשטר גמור, הלוה אינו חושש להשאירו בידי המלוה, ועצם השארת השטר בידי אינה מהווה ראייה לכלום. ומנגד הביא הרמ"א שם את דעת החולקים וסוברים שאין האדם יכול לומר פרעתי מול שטר בכתב ידו, ולהלכה הכריע כדברי הריב"ש שיעשה הדיין כפי ראות עיניו. הש"ך (ס"ק יד) הרבה להוכיח שהעיקר כדעת השולחן ערוך שאין השטר מועיל נגד טענת פרעתי, ואפילו אם יתפוס המלוה לא יוכל להחזיק בממון בטענת קים לי כדעת ר"י בעל התוספות. והוסיף שגם בלי להכריע במחלוקת, הרי מאחר שהלוים יכולים לטעון 'קים לה' כדעת השו"ע שיכולים לטעון פרעתי בשטר כתב יד, שוב אינם מקפידים לתבוע השטר בשעת הפירעון, ונמצא שבאמת אין להביא ראייה ממה שהשטר אצל המלוה שלא נעשה פירעון. ובנתיבות (חידושים ס"ק י) הביא את הכרעת הש"ך להלכה.

במקרה כמו זה שלפנינו שהמוצא מצא שטר חוב בכתב יד, אם לא היה שם ערב, אלא רק כתב הלוואה שראובן לזה משמעון, לכאורה אין כל חשש אם יפול שטר החוב לידי של המלוה. בהנחה שלשטר עצמו אין כל חשיבות או שווי עצמי, שהרי אם הלוה עדיין לא פרע את החוב, ישמש השטר את המלוה לתבוע את הכסף המגיע לו כדין. ואם המלוה כבר גבה את חובו, יטען הלוה "פרעתי", ולהכרעת הש"ך והנתיבות לא תהיה אפשרות להוציא ממנו ממון.

ג. החשש הוא שכתב ללוות ולא לווה

למרות האמור, לכאורה ישנו חשש

אחר שימנע מאתנו להורות למוצא להחזיר את השטר לידי המלוה, שאף שהלוה יוכל לטעון 'פרעתי' כנגד שטר כזה, שהרי טענת הפירעון אינה עומדת כנגד עצם קיום השטר בידי המלוה כאמור, מכל מקום יש להביא בחשבון מצב שבו הלוה כתב את שטר החוב על מנת ללוות מהמלוה, אך אחר כך מסיבה כלשהי החליט שלא ללוות ממנו, ואז איבד את הפתקה.

במקרה כזה, אם נחזיר את הפתקה למלוה והוא יבוא ויתבע את חברו לשלם לו את מלוא החוב, לא יטען הלוה "פרעתי" שהרי לא הייתה הלוואה מעולם. כל שביכלתו לעשות הוא להכחיש את קיום ההלוואה ולומר "לא לויתי", במצב כזה הוא יסתפק: מהודאתו שלא לווה, נסיק שוודאי לא פרע, שהרי אם לא לווה מה פרע? וכל האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי (שו"ע סימן עט סעיף א). כאן יבוא המלוה ויתבע אותו על פי כתב ידו, וטענות הלוה יסתמו. חשש דומה לזה מצינו בדברי הרשב"א (כתובות כא.). ונמצא שבהחזרת השטר לידי ה"מלוה" הפסיד ה"לוה" שלא כדין.

מכאן למקרה שלפנינו, אם היינו מדברים עם הלוה והלה היה מאשר לנו שאכן הייתה הלוואה אלא שהוא פרע [וכל שכן אם היה מודה שלא פרע], יכלנו להחזיר את השטר לידי המלוה בלא חשש, כי גם לאחר שהמלוה יחזיק בשטר הוא לא יוכל להוציא באמצעותו פרוטה לפרטה שלא

כדין מהלוה, שכן הלוה יוכל לטעון שפרע את חובו [או לשלם במקרה שלא פרע]. אך במקרה שלפנינו, רוצה המוצא להימנע מלדבר עם הלוה ולספר לו שמצא את השטר, ולכן תהיה לו בעיה להחזיר למלוה את השטר שכן יש מקום לחשוש שהלוה מעולם לא נתן את השטר למלוה ומעולם לא לווה ממנו. עובדה זו תגרום לכך שהוא עשוי לסבך את עצמו בהודאה של "לא לויתי ולא פרעתי", וכאשר "יוכיח" המלוה שאכן הייתה הלוואה באמצעות השטר שבידו לא יוכל הלוה להינצל בטענה שפרע, שהרי כבר הודה שלא פרע.

ד. כשיש בשטר סימן והמלוה יודע אותו

בדין הרגיל של המוצא שטר חוב נפסק להלכה (סימן סה סעיף ו) שלא יחזיר והיינו אפילו אם הלוה או המלוה נותנים סימן בשטר, מאחר שהחשש לקנוניה מניח ששניהם מכירים את השטר, שהלוה כתב את השטר והמלוה החזיק בו עד לפירעון (קצות החושן

סק"ו), ומנסים לעשות קנוניה על אחרים. אמנם כל זה הוא כאשר הלוה טוען שפרע, אך כאשר הוא טוען שכתב ללוות ולא לווה, יועילו הסימנים למלוה כדי להוכיח את טענתו נגד הלוה (קצות שם).

כאשר המלוה נותן סימנים בשטר, זה שולל על הסף את האפשרות שלא הייתה כאן כלל הלוואה, ורק לא מוציא מכלל אפשרות שהייתה הלוואה שנפרעה ועל גביה מנסים השניים לבנות קנוניה כדי להוציא ממון מהלקוחות של הלוה. נמצא שבשטר כתב יד שאין גובים בו מהלקוחות, אם היינו שומעים את המלוה נותן סימן בשטר, וכגון שבזמן שישב מרדכי ולגם מכוס הקפה שלו, ראה את שמעון נכנס לחדר התה ושואל את היושבים בו אם ראו פתק ירקק קטן על הרצפה, ואחרי דקות אחדות נכנס גם ראובן וחיפש אחרי פתק זהה, הייתה סרה האפשרות שהעלינו שההלוואה לא התקיימה מעולם ורק שראובן כתב את השטר אך מעולם לא מסרו לשמעון, שאם כך היה, לא יכול היה שמעון לדעת את סימני השטר. במצב כזה

אפילו בערב קבלן שבדרך כלל חיובו בחוב הוא עד שיהיה בידו שובר על פירעון הלווה והלווה אינו נאמן לומר פרעתי כדי לפטור את הערב קבלן. בכל זאת אם נאבד השטר מיד המלווה איתרע כל החוב, ושוב אפילו אומר הלווה שלא פרע חוששים שמא פרע, וקנוניא הוא עושה עתה עם המלווה, כי מאחר שהשטר נפל ונאבד נראה שהשטר לא היה חשוב למלווה כי הוא כבר נפרע

נוכל להורות למרדכי להחזיר את השטר לידי שמעון המלוה, כי הטענה היחידה השקרית שיוכל לטעון נגד הלוה, היא לדרוש ממנו לפרוע שוב את החוב למרות שכבר פרעו, ובמצב כזה יוכל הלוה לטעון פרעתי, ולא ייגרם לו כל נזק.

ה. חשש שהלוה פרע ואינו זוכר זאת בוודאות

אך נראה לדון מטעם נוסף שלא להחזיר את השטר שבכתב יד הלוה, לידי המלוה. להלכה נפסק (סימן עה סעיף ט) שכאשר אחד תובע את חברו מנה שהלוה לו והשני מודה בעצם ההלוואה אך אומר שאינו יודע אם כבר פרע את חובו, חייב הלוה לשלם. כתב על כך רבי עקיבא איגר (בשו"ת קמא סימן קצז) לדידו רבי שמעון אב"ד ק"ק אויברזיצק שהסתפק במקרה של שטר שנפל והמלוה טען ברי והלוה שמא, רבי עקיבא איגר השיב לו דשמה חזקתו של השטר הורעה בנפילתו ולכן גם אם המלוה ברי והלוה שמא, אין מוציאים ממון מידי הלוה, כי עצם נפילת השטר מעלה חשד כבד ורגלים לדבר שהחוב כבר נפרע ולכן לא נזהרו לשמור על השטר. ובשער משפט (סימן מא סק"ה) הסתפק האם מה שמצאנו שחזקתו של שטר מורעת

לקנוניה. וכדבריו נפסק להלכה בשולחן ערוך (סימן קכט סעיף טז).

זה דבר המשפט

• אם אין אפשרות לדעת את דעתו של הלוה, אין להחזיר את השטר לידי המלוה שכן יש לחוש שהלוה פרע את החוב אך אינו זוכר זאת בוודאות, והרי אם לא נשיב את שטר המלוה לא יוכל להוציא מהלוה בטענת ברי נגד טענת שמא, שהרי החוב כבר איתרע בנפילת השטר, ואם נשיב את השטר ולא נדע מהנפילה יזכה המלוה בטענת הברי שלו נגד טענת השמא של הלוה.

• אם שמענו את הלוה טוען שהיה חוב ונפרע, אפשר להחזיר את השטר למלוה, שכן במצב כזה ברור שלא יטען הלוה 'לא פרעתי' ויעמוד בפני תביעה על הלוואה שלא לוה, אלא יוכל לטעון פרעתי ויהיה נאמן, כל עוד שאין בשטר אפשרות גבייה ממשועבדים.

• בנידון שלפנינו שבו יש ערב או ערב קבלן חתום על השטר אין להחזיר את השטר למלוה, ואפילו מודה הלוה שהחוב לא נפרע, שכן חוששים לקנוניה של הלוה עם המלוה נגד הערב.

הלוה שלא פרע חוששים שמא פרע, וקנוניא הוא עושה עתה עם המלוה, כי מאחר שהשטר נפל ונאבד נראה שהשטר לא היה חשוב למלוה כי הוא כבר נפרע.

מקור הדברים ברשב"א (שו"ת, חלק ב סימן שסז) שנשאל על מלוה שבא לגבות מערב קבלן. לא היה בידו שטר והוא טען שהשטר אבד וגם הביא את הלוה שהודה שלא פרע את החוב. והערב קבלן טוען שיתכן שהלוה פרע את החוב וקרע את השטר, והעלה חשש לקנוניה שנרקמה בין המלוה והלוה על חשבונו של הערב.

פסק הרשב"א שהדין עם הערב, וכל שכן מהדין המבואר בגמרא שאין להחזיר שטר שיש בו אחריות נכסים שנפל אפילו אם החייב מודה כי חוששים לקנוניה על חשבון הלקוחות, וכל שכן כאן שהשטר לא נמצא ושמא הוא קרוע ביד הלוה, שיש לחשוש

מקרה מעשי שהיה תלוי במחלוקת זו, נשלח בידי החכם המכונה דון מאיר בן קרנא מהעיר אלקנוס לבית דינו של הריב"ש (סימן תנד) שהשיב לו שאינו רוצה להכניס את ראשו בין שני ההרים הגדולים להכריע ביניהם, ולכן הוא ממליץ לו כדיין לחקור היטב את בעלי הדין עד שיזהה מי ביניהם דובר אמת ויטה את הדין לזכותו, שעל כיוצא בזה נאמר אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות

בנפילתו שייכת גם בשטר שבכתב יד המתחייב או רק בשטרות שמקוימים על ידי עדים, ודן שאולי שטר בכתב יד המתחייב שנפל לא איתרע כלל במה שנפל, לשיטת הפוסקים שיכול לטעון כנגדו פרעתי, שמאחר שידע שתמיד יוכל לטעון פרעתי לא נזהר בשמירתו וממילא אין כל ריעותא במה שנפל ואבד.

השער משפט לא מכריע את ספקו, אך לפי הצד שבשטר-כתב-יד אין הנפילה נחשבת ריעותא, ברור שבמקרה כזה לא יהיה הלוה נאמן בטענה שאינו יודע אם פרע, נגד טענת ברי המגובה בשטר-כתב-יד שלא הורע, והיא לא תציל אותו מלשלם.

אולם מאחר שהשער משפט נשאר בספקו שמא גם בשטר כתב יד השטר איתרע בנפילתו, שוב יש לחוש לספקו של רעק"א שאחרי שהשטר נפל ואיתרע שוב הברי של המלוה אינו מועיל נגד השמא של הלוה, ובהתאם לכך, גם אם הלוה אינו לפנינו, ואף אם המלוה נתן סימן בשטר ואין לחשוש שמא הלוה כתב את השטר ולא לוה בו, מכל מקום יש לחשוש שמא הלוה אינו יודע אם פרע או לא, ואם נשיב את השטר למלוה ושוב לא נדע מהנפילה, הרי שבמקרה של טענת שמא על ידי הלוה נוציא ממנו ממון שלא כדין שהרי כבר איתרע שטרא, ולכן אין למסור את השטר לידי המלוה.

רק אם שמענו את הלוה טוען שפרע את ההלוואה אפשר להחזיר את השטר ללא חשש למלוה, שכן אם ישוב ויתבע את הלוה יוכל הלה לעמוד נגדו ולטעון בברי שפרע, ולא יוכל המלוה להוציא ממנו כסף שלא כדין.

1. שטר כתב-יד שיש עליו ערב

שטר שיש בו ערב גריע טפי, שאפילו מודה הלוה שהחוב טרם נפרע אין להשיב את השטר למלוה, שהרי יש לחוש שהשטר כבר נפרע וקנוניא עושה הלוה עם המלוה לגבות פעם נוספת מהערב ולהתחלק בדמים, וכשם שיש לחוש בשטר שיש בו אחריות נכסים (חו"מ סימן סה סעיף ו), שמטעם זה אין משיבים את השטר אפילו לאחר ההודאה של הלוה.

אפילו בערב קבלן שבדרך כלל חיובו בחוב הוא עד שיהיה בידו שובר על פירעון הלוה, והלוה אינו נאמן לומר פרעתי כדי לפטור את הערב קבלן. בכל זאת אם נאבד השטר מיד המלוה איתרע כל החוב, ושוב אפילו אומר

חדש! כרך שלישי בסדרה

מאחורי הקלעים של בית הדין

הצגה מרתקת לדיניו חסל בית הדין בכל תחומי ההלכה הטוענים לחייו של כל יהודי מנהלי בית הדין - ל' משה' של האן ובי מנחם מנדל פינדיין שליט"א ראש בית הדין לדיני ממונות 'באר ישראל' ודיני ממונות 'על הודו' סבוא סלא' | מקבץ ססקי דיני ממונות אקטואליים | קונטרס דיני ממונות בתקופת הקולוניא

בית דין התורה לישראל

מרכז הזמנות: 1800-22-55-66

פנימי: 0014-437-1711 | חיצוני: 0029-44-30-8829
להשיג בתחנות הספרים המובחרות